

Iskolábajárás a XVIII. századi Nyugat-Dunántúlon

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

A falusi parasztyerekek közül néhányan nem elégedtek meg a helyi iskolában megszerezhető ismeretekkel, hanem eljutottak a városokba, az ottani gimnáziumokba is. Ezt a kérdést a szakirodalom általában eddig úgy vizsgálta, hogy egy-egy iskola diákjait származási helyük szerint csoportosította, bemutatva az adott iskola vonzáskörzetét. Egy vidék iskolázási, művelődési viszonyairól azonban csak az adhat valós képet, ha éppen fordítva, azt nézzük meg, hogy az ott élő gyerekek közül hányan tanultak tovább, és milyen iskolákba jutottak el. A 18. században a körmendi uradalom földesurának, Batthyány Ádámné Strattmann Eleonórának, majd fiának, Batthyány Lajosnak szemet szúrt, hogy a jobbágyok igen nagy arányban vándorolnak és szöknek el az uradalomból. Ezért elrendelték annak összeírását, hogy hol találhatóak a jobbágyok gyerekei, helyben laknak-e, mesterséget tanulni elvándoroltak-e, vagy pedig deákságra adták-e magukat. Ugyanezen okból készült hasonló összeírás 1733-ban a Vas megyéhez közeli Sopron megyei sárvárfelvidéki uradalom falvaiban.

A körmendi uradalom urbáriumai tíz falut ölelnek fel, magát Körmend mezővárost – mivel egykori hajdúkiváltságai maradványait őrizte még, és így a földesúr sokkal enyhébben adóztatta – nem írták össze hasonló részletességgel. 1753-ban ebben a tíz, Körmend környéki faluban összesen 13 távollevő diákot tüntettek fel, és ezenkívül az itteni lakosok közül került ki öt másutt tanító iskolamester is. 1785-ben, a józsefi népszámlálás idején ismét rendkívül részletes urbárium készült a körmendi uradalomról, ekkor azonban ugyanabban a tíz faluban mindössze négy távollevő diákot találtak. (Ez alkalommal az iskolamestereket nem írták össze.) Nem szünetelt az iskolábajárás a két felmérés között sem: az 1762. évi rendkívül részletes, de csak töredékeiben fennmaradt urbárium is feltüntetett két, ezekből a falvakból elvándorolt diákot.

1753-ban és 1785-ben az 1. táblázat mutatta arányban vándoroltak el diákok és iskolamesterek a körmendi uradalom falvaiból.

1785-ben lényegesen többen éltek ezekben a falvakban, mint 1753-ban, a háztartások száma 17,5%-kal nőtt, de 13 helyett mégis mindössze 4 diák tanult a falun kívül. Nem kétséges, hogy a szülőket a józsefi iskolareform riasztotta el, mely a gimnáziumok ingyenességét megszüntetve mindenkitől tandíjat követelt, és ezt a jobbágyok közül csak kevesen vállalták.

Az urbáriumok lehetőséget adnak arra is, hogy a tanulók és az iskolamesterek társadalmi hátterét megvizsgáljuk. Az 1753-ban összeírt, a körmendi uradalom falvaiból elszármazott öt iskolamesterből (valamennyien katolikusok voltak), négy az uradalom egyetlen német ajkú falujából, Németsárosokról indult útjára. A négyből három Németsároslak közelében, Vas megye németek lakta falvaiban (Szentelek, Nagyszenthály, Rábakeresztúr) kapott iskolamesteri állást, egyikük, Anton Klepaisz pedig Budán lett segédtanító. A Klepaisz családnak négy fia volt; Anton Budán tanított,

Stefan a közeli Senteleken lett iskolamester, Georg mint szabólegény vándorolt, Joseph pedig megházasodott és apjával élt egy háztartásban, – mint legkisebb fiú, a német jog szerint nyilván ő örökölte a gazdaságot. Az apai negyedtelek aligha biztosított több fiúnak megélhetést, ezért kelt a három bátyja vándorútra, kézművesmesterséget és iskolamesterséget egyaránt választva. A családban öröklődött a tanítói foglalkozás: 1722-ben azonos nevű fia, a 25 éves ifjabb Hans Klepaisz Senteleken lett mester, 1741-ben is ő tanított még itt; 1753-ban azonban már Stephan Klepaisz, az előbbinek valószínűleg unokaöccse az iskolamester ebben a faluban.

1. táblázat

A körmendi uradalom falvaiból elvándorolt iskolamesterek és diákok 1753-ban és 1785-ben

	1753			1785		
	Háztartás	Diák	Iskolamester	Háztartás	Diák	Iskolamester
Német falu						
Németsárolak	119	1	4	144	0	-
Horvát falvak						
Harasztifalu	50	2	0	59	1	-
Horvátnádalja	61	2	0	77	3	-
Alsóberkifalu	28	1	0	28	0	-
Felsőberkifalu	35	2	0	36	0	-
Magyar falvak						
Molnaszecsőd	67	1	0	76	0	-
Egyházashollós	54	1	0	58	0	-
Hidashollós	49	1	0	58	0	-
Halogy 37	0	0	46	0	-	-
Nádasd 83	2	1	103	0	-	-
Összesen 583	13	5	685	4	-	-

Nem nyújtott megélhetést Németsárolakon a negyed jobbágytelek a három Seyerfiúnak sem, így a 15 éves Hänsli Zalaegerszegre ment, hogy kitanulja a cipésmesterséget, míg bátyja, Philipp Rábakeresztúron vállalt tanítói hivatalt – a paraszti életformából lehetséges kitörés két útja volt a kézműves és iskolamester pályája. Ezenkívül Németsárolakon még egy házatlan zsellér özvegyasszony fia vállalta a tanítói pályát. Az uradalomból származó ötödik tanító, a közeli Óriszentpéter mestere, Tóth János is egy nádasdi igásállat nélküli, házatlan zsellér fia volt. Egyértelmű, hogy a tanítói foglalkozás nem a jómódú parasztokat vonzotta.

Az 1753-as urbáriumban összeírt diákok életkora a körmendi uradalom falvaiban így oszlott meg: egy ismeretlen korú és két tizenhét éves diák mellett egy-egy 8, 9, 10, 12, 14, 16, 19, 20 és 24 éves diák ment el a falvakból. Arra az urbárium készítői már nem fordítottak gondot, hogy feljegyezzék, hol tanultak ezek a fiúk. A két nyolc, illetve kilenc éves felsőberkifalvi tanuló nyilván a szomszédos mezőváros, Körmend iskolájába ment, a többi kilenc nagyobb diák pedig a középiskolákat kereshette fel. Valószínűleg az ekkor elérhető legközelebbi katolikus középiskolát, a kőszegi gimnáziumot látogatták: 1750 körül pl. a berkifalui bíró 14 éves fia ott tanult. 1785-ben mindössze négy diák került ki ezekből a falvakból, egy 17 évesről nem tudjuk, hol tanult, egy 12 és egy 14 éves fiú Szombathelyre, feltehetően az 1772-ben alapított szombathelyi ferences kisgimnáziumba járt, egy 16 éves fiú pedig Győrbe ment, ahol a gimnázium felsőbb osztályait is elvégezhette. A diákokat küldő családokat a falusi társadalom minden rétegében megtaláljuk, a 13 diákból heten negyedtelkes családból származtak, egy tanuló féltelkes jobbágy fia volt, de nyolcadtelkes, sőt házatlan zsellér is akadt a diákok szülei között –, a tanulni vágyás tehát nem kötődött szorosan valamelyik réteghez, nem volt a leggazdagabbak kiváltsága.

Öt családban a második fiú adta tanulásra a fejét, itt a telket – a magyar és horvát falvak a németekétől eltérő szokásjoga szerint – nyilván az első fiú örökölte. A

legidősebb fiú csak két családból indult távoli iskolába, mindkét esetben követte őt az öccse is, mindketten özvegyasszonyok gyerekei voltak, akik odahaza feltehetően nem tudtak megélni. A 13 diák között mindössze egyetlenegy akadt, aki családjának egyetlen fia volt, a harasztifalvi Delli János. A 19 éves fiú azonban egy pusztatelken meghúzózó özvegyasszony gyermekeként választotta a tanulást, ez esetben tehát nem volt olyan gazdaság, amit átvehetett volna.

Feltűnő a horvátok magas aránya a távoli iskolába induló jobbágygyerekek között. 1753-ban az uradalom négy horvát falujából került ki a diákok több mint fele, a 13-ból hét tanuló. A következő összeírásakor, 1785-ben az uradalomból elvándorolt mind a négy diák horvát volt. Ezekben a falvakban azonban egyetlenegy aláíró sem találunk a 18. században, de még a következő század első felében is csak egyet-kettőt. A horvát falvak több lakosában mégis megvolt az igény arra, hogy taníttassa a gyermekét. Világosan mutatja ezt Kanics Mihály horvátnádáljai jobbágnak 1778-ban a földesúrhoz írt kérvénye. Ebben előadta, hogy nagyapja Henics Miklósnak, a falu kocsmárosának sok bor árával maradt adósa, és halála után ő, mint unoka, igyekezett ezt az adósságot törleszteni. A kocsmáros fuvarozást kért a pénz fejében: "még hlen a fiai Küsszegen oskoláit gyakorolták, ezen adósságot szolgállyom le néki – kérte Henics Miklós – mivel a fiainak eledelet kölletik Küsszegre jvünni ... Kétszer vüttem eledelet a fiainak Küsszegre, harmadszor Szombathelyre ... negyedszer akart(a) Győrre vügyem a fiait," – de ezt a kérvényező már nem vállalta. A horvátnádáljai kocsmáros fiai ezek szerint a kőszegi gimnáziumban kezdték meg középiskolai tanulmányaikat. Több mint negyedszázadon át Vajnovics György volt Horvátnádálja tanítója, aki azonban csak olvasásra tanított, ha tehát a kocsmáros fiai meg akartak tanulni legalább írni, el kellett hagyniuk szülőfalujukat. Szombathelyen 1772-ben alakult meg a ferences kisközségi iskola, feltehetően ezért folytatták a Henics-fiók a Kőszegen elkezdett tanulmányaikat ebben a közelebb fekvő városban, ahová az elemőzsiás csomagok is könnyebben eljutottak. Győrre pedig valószínűleg azért kellett volna a fiúkat átszállítania a nagyapa borozását törlesztő jobbágnak, mert a szombathelyi kisközségi iskola hiányoztak a felsőbb osztályok. Az 1785. évi urbárium készítésekor Henics Miklós legidősebb fia, a 19 éves Istók már visszatért Horvátnádáljára, a 16 éves Imre viszont még ekkor, hét évvel az idézett kérvény kelte után is a győri iskolát látogatta. Jó volna tudni, hogy hol hasznosíthatta az idősebbik fiú a gimnáziumban tanultakat, valószínűleg Győrből visszatérve apjának segített a jól jövedelmező kocsmaházban, ahol azonban legfeljebb számtani ismereteinek vehette hasznát. Hasonló összeírás készült 1733-ban a Széchényi grófok Sopron megyei birtokán, a sárvárfelvidéki uradalomban is.

2. táblázat. Elvándorolt iskolamesterek és diákok a sárvárfelvidéki uradalom falvaiban 1733-ban

	Háztartás	Diák	Iskolamester
Lövő mezőváros	109	2	1
Német falu			
Boz	53	0	0
Horvát falvak			
Homok	50	0	0
Hidegség	61	1	0
Magyar falvak			
Hegykő	74	8	0
Pereszteg	107	2	0
Kövesd	100	0	1
Újkér	54	2	1
Gógánfalva	26	1	1
Horpács	34	1	0
Széplak	68	1	0
Kiscenk	27	1	0
Sarród	31	0	0
Összesen:	898	22	4

Ha összevetjük az elvándorló diákok arányát, a két uradalom nagyjából azonos fejlettségi szinten állt. Igaz, a körmendi uradalomban 1753-ban 583 háztartásra 13 diák jutott, míg a sárvárfelvidéki uradalomban két évtizeddel korábban, 1733-ban a 898 háztartásból 22 diák indult útnak, azaz a körmendi uradalomban 44, a sárvárfelvidéki-ben viszont csak 40 háztartásra jutott egy távol tanuló diák. Körmend mezőváros adatait azonban nem ismerjük, az urbáriumok nem írták össze részletesen, más forrásokból azonban tudjuk, hogy innen is tanultak távoli iskolákban.

A sárvárfelvidéki uradalomból a legtöbben, a 22 diáknak pontosan a fele, 11 tanuló a régió centrumában, Sopron városában tanult. Négyen jártak Nagyszombatban iskolába, egy-egy diák Kecskeméten, Budán, Pesten és Győrött tanult, egy hegykői fiatalember pedig ismeretlen helyen folytatta tanulmányait. Peresztegről egy 12 éves fiú a szomszéd faluba, Nagycenkre járt iskolába, őt azonban éppenúgy nem vettem figyelembe, mint azt a négy gyereket, akik a helyi iskolát látogatták – rajtuk kívül nyilván még sok növendéke volt a helyi iskolamestereknek, azokat azonban nem tartották szükségesnek összeírni. Gógánfán és Peresztegen is feljegyezték egy-egy szegény sorsú árva gyerekről, hogy a szomszéd falu mesterénél, illetve a "helységbeli iskolamesternél vagyon". A tízéves és tizenöt éves fiúkat valószínűleg az iskolamester tartotta és tanította, ennek fejében mint a háznál lakó szolgák dolgoztak.

A soproni gimnázium az uradalomnak a városhoz közeli, 10-15 kilométerre fekvő falvaiból vonzotta a 11-17 éves diákokat. Keresztén János jómódú széplaki jobbágy viszont talán azért küldte középső fiát, a 16 éves Istvánt Kecskemétre tanulni, mert református volt. Egy 18 éves jobbágygyerek pedig úgy került Lövőről a távoli Szegedre, hogy bátyjából győri kanonok lett, és ő karolta fel elárvult öccsét.

A körmendinél részletesebb urbárium lehetővé tette, hogy azokat a családokat, ahonnan iskolába járó diákok kerültek ki, vagyonuk alapján három csoportba osszam. A 10 holdnál kevesebb szántófölddel rendelkezőket (telkiföld, vásárolt, irtott földek együtt) a szegény, a 10 és 20 hold közöttieket a közepes, és a 20 holdnál többet birtoklókat a jómódú kategóriába soroltam – az állatállomány megoszlása megerősíti ezt a csoportosítást.

Hat diák és egy tanító, valamint két íródeák szegény sorsú, három gimnazista és három iskolamester közepes vagyonú családból származott. Kiilenc diák volt jómódú paraszt fia, de jellemző módon az iskolamesterek közül egy sem származott ebből a tehetős rétegből.

Akárcsak a körmendi uradalomban, a sárvárfelvidékiben is azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a leggazdagabb jobbágyok gyerekei jutottak el a falun kívüli iskolákba – nem a vagyon, hanem a mentalitás, az egyéni igény volt a döntő. Igaz, a szegény családokból kikerülő hat diák mindegyike a közeli soproni gimnáziumot látogatta, Nagyszombatba és a többi távolabbi iskolába csak a parasztság felső és középső rétegéből kerültek tanulók.

Mind a két összeírt íródeák zsellér fia volt, egyikük az alsólendvai tiszttartó mellett kapott állást, a másik, Bors János sarródi zsellér 25 éves fia pedig "Bécsben, magyar cancellárián valamely consiliáriusnál íródeák" – vallották a rokonok. Ezek előtt a szegény családokból származó fiúk előtt feltehetőleg szintén a soproni gimnázium nyitotta meg a felemelkedés útját.

Az uradalomból kikerült négy tanító nem vándorolt messze: ketten Sopron megyei falvakban, Jánosfán, illetve Szárföldön tanítottak, egyikük a Vas megyei Rábakovácsiban vállalt iskolamesteri hivatalt, a legjobban azonban valószínűleg az keresett, aki Jákon, egy nemesi családnál lett házitanító. Mind a körmendi, mind a sárvárfelvidéki uradalom vizsgálatából kitűnik, hogy az iskolamesteri pálya nem vonzotta a tehetős parasztságot fiait. A tanítói fizetések olyan alacsonyak voltak, hogy ilyen állásra – mint ezt az 1770. évi iskolaösszeírásban többször leszögezték – "tisztességes ember nem is

törekszik". Érthető tehát, ha a módos gazdák családjából senkit sem vonzott ez a sovány kenyér.

1780 és 1784 között a szentgotthárdi apátság egyik jómódú kisfaludi jobbágyának unokája, Mesics László Szombathelyen járt iskolába, minden bizonnyal a szombathelyi ferences kiskisgimnáziumot látogatta. Miután nagyapja meghalt, örökségéért hosszas per indult, és így feljegyezték az unoka "deákságára való költség" minden kis tételét. E négy év alatt – állította bátyja – összesen 166 forint 35 krajcárt költött Mesics László iskoláztatására.

Az összeg háromnegyede, 124 forint 23 krajcár szállásra és élelemre, mintegy 16%-a, 27 forint 6 krajcár ruházatra ment el, hat forintot fizetett László az első esztendőben vele foglalkozó instruktornak. A diák elszámolása szerint 2 forint 56 krajcárért vett könyvet, ezt azonban bizonyosan kiegészíthetjük legalább három forintra, mert egyszer öt forintot adott ki "lábbelire és könyvre", anélkül, hogy tudnánk, ebből mennyi volt a könyv ára és mennyi a lábbelié. Ezekhez a kiadásokhoz még pár kisebb tétel járult, pl. mikor beteg volt, 34 krajcárt fizetett a borbélynak "torka főcskendezésért".

Maga az oktatás nem került pénzbe, hiszen tandíj nem volt: míg a falusi kisiskolában is fizetni kellett a mesternek már az olvasás elsajátításáért is, addig a szerzetesek ingyen tanítottak. Nem voltak drágák a tankönyvek sem, négy év alatt alig több mint három forintot költöttek erre, az összes elszámolt költségnek alig 2%-át. A hagyatéki becsük tanúsága szerint a 20 krajcáros Magyar História árért egy kapát, a 30 krajcáros nyelvtankönyv helyett egy talicskát vagy egy köszörűkövet, a 45 krajcáros számtankönyvért pedig egy ládát vagy három lisztshordót vehetett volna a család ekkoriban a szomszédos falvakban – ezek csekély tételeket jelentettek a gazdaságok felszerelésében.

Az igazi költséget a "victus", a városi koszt-kvártély jelentette, erre ment el a teljes összeg háromnegyede, míg a kisdíák odahaza ingyen lakhatott volna és élelme is nagyrészt meglelt volna a paraszti gazdaságból. A kiadások egyhatodát a ruházat tette ki, az idegen városban, a polgárosult környezetben új kalapra, csizmára is nyilván többet kellett költenie a fiúnak, mintha falujában maradt volna.

A nagyapa, a tehetős kisfaludi jobbágy öröksége két házból, számos állatból, gazdasági felszerelésből állt, összesen 1097 forint értékben. Ehhez járult a 768 forintra becsült jobbágytelken kívüli szántó föld és további 496 forint behajtható adósság. Ha ebből levonjuk a halott 696 forintnyi passzív tartozását, akkor 1666 forintra rúgott a felosztandó örökség, azaz szinte pontosan a tízszerese volt az unoka négyévi gimnáziumi tanítására fordított összegnek.

Mesics László egyévi gimnáziumi taníttatásáért, mintegy negyven forintért, a család négy tehenet vehetett volna, háromévi szombathelyi tanulás árából pedig, 120 forintból két pár igavonó ökörre tellett volna a korabeli helyi becsértékek szerint. A gimnáziumi tanulás, pontosabban szólva a városban lakás költségei tehát igen nagy terhet jelentettek a 18. századi jobbágycsaládok számára.

Nehezen egyeztethető össze ez azzal, amit a körmendi és a sárvárfelvidéki uradalom gyerekeinek gimnáziumi tanulmányait vizsgálva megállapítottunk: a legkevesebb földet bíró családokból is kerültek ki gimnáziumi diákok. Lehet persze, hogy nem mindegyik zsellér volt valóban szegény, néhányan közülük iparüzéssel, kereskedéssel tisztességes jövedelemre tettek szert. Valószínűtlen azonban, hogy mindegyikük jómódú lett volna. Maga a tanulás, mint láttuk, aránylag kevés kiadással járt, a szerzetesrendi iskolában tandíj nem volt, írószerre, tankönyvre keveset költöttek. Az igazi költséget a városban lakás jelentette. Valószínűleg pontosan itt, a koszt-kvártély kiszámításánál számoltak fel a valós kiadásoknál többet a gyámok, akiknek ceruzája az árvák tartásánál mindig igen vastagon fogott. Másrészt feltehetően pontosan ezeket a kiadásokat tudta sok parasztfiú csökkenteni, vagy úgy, hogy szolgálata fejében ingyen lakott,

vagy úgy, hogy családjától rendszeresen kapott élelmiszercsomagot – ez utóbbira pontosan ezekből a falvakból konkrét példát is találtunk.

Nemcsak a jómódú gazdák gyermekei, de a falusi társadalom középső és alsó rétegének fiai is eljutottak a városi gimnáziumokba. Nem maga a tanulás, hanem a városi élet volt drága, és ennek költségei szolgálattal vagy csomagokkal csökkenthetőek voltak. Ha egy parasztcsaládnak volt rá szellemi igénye, akkor, bár nem könnyen, de el tudta küldeni gyermekét a városi gimnáziumba. A nyugat-dunántúli falvakból azonban a parasztfiúknak csak töredéke indult útnak a gimnáziumokba, átlagosan minden negyvenedik családban volt városban tanuló diák. Közben egyes fiai a városi gimnáziumban tanulták a latin nyelvtant, a paraszti társadalom nagy tömegei írástudatlanságban és szóbeliségben éltek.

A Szébia Könyvkiadó ajánlata

Rácz Fodor Benő: Kémiai információk pszichés feldolgozása

A szerző sok évig tartó, iskolákban lefolytatott tudományos kísérletek és közel negyven éven át szerzett pedagógusi-pszichológusi tapasztalatok alapján vizsgálja a külső tárgyi valóság (kémiai valóság) és a belső lelki folyamatok kölcsönös kapcsolatát. Kutatásainak fókuszában annak felderítése állt, hogy a pszichológiai tesztekkel mért értelmi-érzelmi és pszichoszociális jellemzők nyomon követhető-e a serdülő korú tanulók kémiai tanulmányai során elért teljesítményekben, illetve a pszichológiai alapelvekre felépített kémiai információk feldolgozása és alkotó alkalmazása miként módosítja és fejleszti a teljes személyiség szerkezetet.

A szerző nemcsak a probléma megfogalmazásában követett teljesen új utat, hanem a kutatási módszer komplex kidolgozásában és az eredmények egzakt értékelésében is.

A kiadvány ábráival és 53 táblázatával, bőszeges függelékével igen szemléletes és közérthetővé teszi a vizsgálatok menetét és azok értékelési módszerét. Sikeresen alkalmazhatják mindennapi munkájukban kutatók és gyakorló pedagógusok, pszichológusok, egyetemi és főiskolai hallgatók.

Rácz Fodor Benő könyve megrendelhető (280,- Ft-os áron):

Szébia Könyvkiadó, 1118 Budapest, Frankhegy u. 3.